

VODI LI GLOBALIZACIJA "SUKOBU CIVILIZACIJA"?

PREDRAG REŽAN
Bibinje

UDK: 316.42:327
Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 1. II. 2013.

Samuel P. Huntington u knjizi "Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka" svijet s kraja 20. stoljeća dijeli na devet civilizacija. Autor, pridajući civilizaciji ustaljene, općeprihvaćene značajke, smatra da je kultura, odnosno religija, njena vrlo bitna značajka. Tako njegova kataklizmička prognoza o "sukobu civilizacija" ima svoje utemeljenje u povijesnim tijekovima. Kako globalizacijski procesi obuhvaćaju interakciju navedenih činitelja, a pitanja koja se pritom nameću pogađaju samu njegovu bit, razvijanje i njegovanje moralnog osjećaja od presudne je važnosti za miroljubivu koegzistenciju među ljudima. Čovjek je, iako "bačen" na međucivilizacijske razdjelnice, zasigurno onaj koji jedini može preuzeti korektivnu ulogu globalizacijskog procesa.

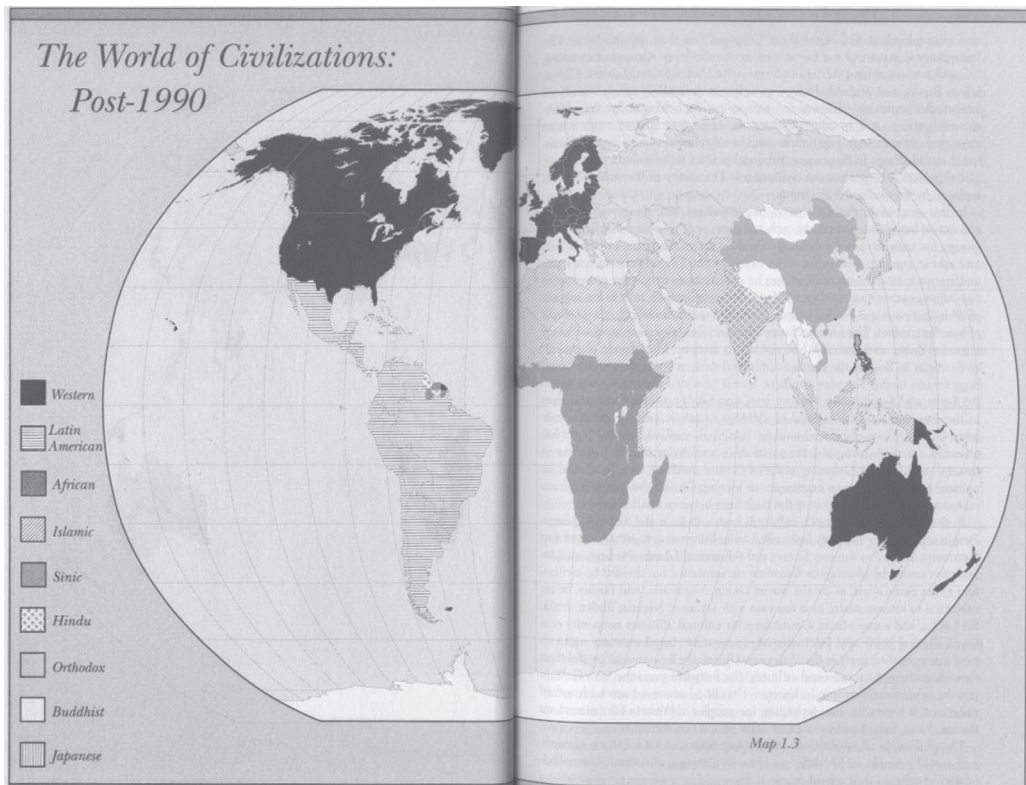
KLJUČNE RIJEČI: *civilizacija, koegzistencija, kultura, kulturni identitet, ljudski identitet, religija, sukobi*

UVOD

Poznati američki politolog Samuel P. Huntington objavio je 1993. godine u časopisu *Foreign Affairs* članak pod nazivom "Sukob civilizacija?" (*The clash of civilizations?*)¹ kojim je uzburkao duhove, potaknuo mnoge rasprave i polemike koje ni dan-danas ne jenjavaju. Potaknut odjekom članka autor je 1996. izdao knjigu "Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka" (*The clash of civilizations and the remaking of world order*) u kojoj pojašnjava, proširuje i daje odgovore na polemike u svezi njegovih misli i ideja. Autor, prema knjizi, svijet s kraja 20. stoljeća dijeli na 9 civilizacija. To su zapadna, latinoamerička, afrička, islamska, kineska, hinduska, pravoslavna, budistička i japanska (vidi kartu). Nazive ovih civilizacija, poput njegovih predšasnika koji su se bavili proučavanjem civilizacija A. Toynbee-ja, O. Spenglera, C. Dawsona, F. Braudela i drugih, izvodi na temelju nekih bitnih čimbenika: društveno-povijesnih, kulturnih, političkih, religijskih, geografskih i imperijalnih.² Sintagmom "sukob civilizacija" autor izražava pesimizam, oslikava postojeće probleme, prognozira moguću kaotičnu budućnost, a između redaka moguće je iščitati njegov "recept" i apel prema alarmantnoj promjeni pojedinaca i globalnih društvenih gibanja, što u posljednjem dijelu knjige ukratko i eksplicira.

¹ "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, 72 (3/1993). Cjelovit tekst članka vidi na: <http://www.cs.utexas.edu/users/ramadan/cartoons/clash.pdf>

² O nekim temeljnim odrednicama civilizacije na koje se Huntington poziva usp. primjerice u: Fernand Braudel, *Civilizacije kroz povijest*, Globus, Zagreb 1990., str. 37-64.

Izvor: http://s02.middlebury.edu/FS056A/Herb_war/images/clash3.jpg

Civilizacija se u određenom kontekstu stavlja kao antinom barbarstvu, divljaštvu, nomadskom načinu života, nepismenosti, stanju društva bez osjećaja za lijepo i profinjeno; civilizirano društvo naspram tomu bilo bi ono koje je trajno nastanjeno, urbanizirano, pismeno, društvo s razvijenim estetskim i umjetničkim smislom. Također, civiliziranim se običava nazivati društvo koje ima dovoljan stadij humanosti, ljudskosti, moralne osviještenosti, zbog čega Huntington ovakvom značenju civilizacije daje veliko početno slovo. Nadalje, o civilizaciji se može govoriti u jednini ili množini. Autor se, oslikavajući povijesne mijene i odnose među civilizacijama, priklanja pluralnom određenju. No civilizaciju Huntington ponajprije shvaća kao kulturni entitet; dakle nju čine kulturna obilježja: vrijednosti, norme, stil života, običaji, institucije i način razmišljanja kojima se pridaje velika važnost. Tako se među kulturama koje su geografski razmještene osjeća jaka povezanost zahvaljujući njihovu zajedničkom kulturološkom habitusu. Religija čini jedno od ključnih obilježja kulture, ona je sam "zaglavni kamen", zajednička osnova među narodima, što jamči njihovu duboku povezanost, ali isto tako nerijetko biva i kamen spoticanja kada je riječ o narodima koji pripadaju različitim religijama.

POLEMIKE OKO HUNTINGTONOVE TEZE

Huntingtonova teza o "sukobu civilizacija" izazvala je žučne rasprave, opovrgavanja, ali i prihvatanja u mnogim knjigama, stručnim časopisima i drugim publikacijama u svijetu i na hrvatskoj sceni. Amartya Sen, prije govora o bilo kakvim mogućim trvenjima među civilizacijama, drži redukcionističkim Huntingtonovu definiciju civilizacije. Civilizacije nikako nisu strogo odijeljeni kulturološki identiteti te bi svođenje ljudi na pripadnike zapadnog, hinduskog, islamskog ili budističkog svijeta bilo jednodimenzionalno. Jačanje globalizacije, drži Sen, u posthladnoratovskom svijetu još više briše homogenost unutar civilizacijskog kruga.³ Senovoj tvrdnji pridružuje se Edward Said u članku *The clash of ignorance*.⁴ Said smatra da Huntington postuliranjem grube odijeljenosti među civilizacijama ne vidi dinamičku međuovisnost, dijalog i kulturnu suradnju. Njegova je misao pretjerano "ratnička" (*belligerent kind of thought*) eksplicitno iznesena u paradigmi "Zapad protiv ostalih" tvrdi Said. Hans Kűng se slaže s Huntingtom da "Najvažniji sukobi u budućnosti izbijat će uzduž kulturalnih prijelomnih crta koje dijele uljudbe jedne od drugih", i to ne samo iz "geostrateških" već prije svega iz "kulturalno političkih i *vjersko političkih razloga*". No Kűng ne prihvaća Huntingtonov "fatalizam" i teoriju "kulturnog kruga", njegov pretjerano pojednostavljen zemljovid i pesimistična predviđanja, već potiče i vidi mogućnost globalnog mira među vjerama kao pretpostavku globalnog mira među narodima.⁵ Na toj liniji bivši iranski predsjednik Mohammad Khatami vidi mogućnost "dijaloga među civilizacijama", što u istoimenoj knjizi opširnije izlaže. Naspram Huntingtonovim strogo odijeljenim kulturnim entitetima Khatami ističe mogućnost stvaranja "Svjetske kulture" kao put prema nadilaženju međusobno suprotstavljajućih kulturnih obrazaca: "Svjetska kultura ne može i ne smije previdjeti obilježja pojedinačnih lokalnih kultura s ciljem nametanja i vladanja njima, (...) već ona pretpostavlja razmjenu i posredovanje među kulturama koje pripadaju disparatnim geografskim lokacijama", što prema Khatamiju podrazumijeva različite oblike dijaloga, nastojanje na toleranciji, konsenzusu, prihvatanju nekih globalnih moralnih vrednota, autentičnost u vlastitoj religiji i sl.⁶

U Hrvatskoj su osvrtni na Huntingtonovu ideju o sukobu civilizacija odjeknuli već u "Privrednom vjesniku" 3. veljače 1993. povodom održavanja skupa o civilizacijama Zapada na Svjetskom gospodarskom forumu u Davosu. Potom su odjeknuli i drugi osvrtni. Hrvoje Glavač je u "Tjedniku" 2. svibnja 1997. Huntingtonovu knjigu nazvao "knjiga-potres" smatrajući da bi njegove teze mogle dobiti na važnosti u institucijama

³ On kao Indijac kaže sljedeće: "Opisujući Indiju kao 'hinduističku civilizaciju', Huntingtonov prikaz navodnog 'sukoba civilizacija' mora prešutjeti činjenicu da u Indiji živi mnogo više muslimana nego u bilo kojoj drugoj zemlji na svijetu uz iznimku Indonezije i tek ponešto Pakistana. Indija se ne može smjestiti unutar proizvoljne definicije 'muslimanskog svijeta', ali je i dalje činjenica da Indija (sa svojih 145 milijuna muslimana – više od cijele britanske i francuske populacije zajedno) ima neusporedivo više muslimana od gotovo svake zemlje u

Huntingtonovoj definiciji 'muslimanskog svijeta'" (Amartya Sen, *Identitet i nasilje. Iluzija sudbine*, Poslovni dnevnik – MASMEDIA, Zagreb, godina nije navedena, str. 57-58.).

⁴ <http://www.thenation.com/doc/20011022/said>

⁵ Hans Kűng, *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, Intercon d.o.o., Zagreb 2007., str. 165-167.

⁶ Mohammad Khatami, *Dialogue among civilizations. A paradigm for peace*, Theo Bekker and Joelen Pretorius – University of Pretoria, South Africa 2001., str. 31.

koje donose važne političke odluke. U rujnu i listopadu iste godine Huntingtonova knjiga doživljava kulminaciju u "Vjesniku", "Večernjem listu", "Tjedniku" i drugima publikacijama u kojima različiti hrvatski autori pišu protiv ili povlađuju Huntingtonovoj paradigmi, poglavito se osvrćući na poglavlja koja se tiču rata na područjima bivše Jugoslavije.⁷ "Sukob civilizacija" je 11. rujna 2001. pružio legitimaciju zastupnicima Huntingtonove teze o sukobu Zapada i islama i islamofobima koji u muslimanima vide začetnike svih ratova i islam kao sotonsku tvorbu. No argumenti, kako oni za tako i protiv, legitimni su ukoliko se promatraju iz određene pozicije. Razumljivo je da će svatko Huntingtona čitati i razumijevati oslanjajući se na svoj svjetonazor i životna iskustva. Svakako, ova teza je izazovna i ne smije se olako preko nje prijeći usmjeri li se pažnja na nedostatak morala u svijetu znanosti, politike, religije, kulture. Globalizacija u postmodernom dobu zahvaća pojedinca i pogađa samu srž njegove duše, stoga je jedino i isključivo na ljudskom individuumu naučiti odolijevati "vjetrometini" i u svijetu nemorala biti moralnim korektivom, a nemoral nije stanje postmodernog društva, već svoje korijene baštini znatno ranije.

NESTANAK INDIVIDUUMA U GLOBALNOME KAOSU

Globalizacija se u širem smislu javlja već početkom Novoga vijeka geografskim otkrićima, migracijama, umnažanjem i preljevom kapitala, povećanjem radne snage, heterogenošću stanovništva. Znanost i tehnika te prosvjetiteljska moć razuma u 18. stoljeću unaprijedila je čovjeka, koji je donedavna bio u većoj ili manjoj mjeri neuk i primitivan. No istovremeno su uslijedili ekološki problemi, ugnjetavanje, iskorištavanje nižih slojeva na korist viših, pobune, revolucije i ratovi. U 18. i 19. industrijskome, te 20. postindustrijskom i informacijskom stoljeću, postignuta je akceleracija u napretku kakva se nije dogodila tisućljećima prije toga. Novovjekovne promjene reakcija su (svjesno ili podsvjesno) na milenijski srednjovjekovni *status quo*. Svijet je na pragu 21. stoljeća umreženošću ljudskih stvaralačkih potencijala manifestiranih u brzim kopnenim, vodenim i zračnim vezama, internetskim oblicima komunikacije i poslovanja, medijima, turizmom, političkim i gospodarskim udruženjima te kulturološkim i religijskim isprepletanjima počeo sve više poprimati globalni karakter. Nije više moguće ne doznati o nepoznatim i udaljenim krajevima i događajima, niti je nemoguće susresti se s drugim civilizacijama, narodima i kulturama. Sve to povlači za sobom novi i drugačiji pristup, novi i drugačiji stav prema čovjeku u drugoj kulturi ili na drugom kraju svijeta. Budući se ovi svjetovi dodiruju, kako naglašava Huntington, najteže breme nose oni koji su trajno nastanjeni na granicama, koji žive na civilizacijskim razdjelnicama. Individuum, pojedinac u određenoj kulturi nije više sam, niti može sklapati brak, mirovni ugovor ili pak ratovati s njemu bliskim susjedom (u istom selu, susjednom plemenu ili gradu); on se sada nalazi u drugačijoj paradigmi – heterogenoj, multipolarnoj i interciviliacijskoj. Naime, naspram unutarplemenskih ili unutarciviliacijskih sukoba koji su geografski, vojno i po broju ljudstva manjeg obujma,

⁷ O tome opširnije piše Anđelko Milardović u "Predgovoru hrvatskom izdanju": Samuel P. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb 1997., str. 25-28.

sukobi nastali na granicama civilizacija odražavaju se na geografski velikim prostorima s uključenošću većeg broja populacije te izazivaju odjeke u cijelome svijetu.⁸ Globalizacija je interakcijom ljudi, isprepletenih struktura i umreženih čovjekovih potencijala dovela do radikalnog otuđenja individuuma. Iako je većina modernih društava izgrađena na vladavini prava, demokraciji, individualizmu (u pozitivnom smislu), kulturnim i religijskim slobodama – sudeći po svjetsko-povijesnoj situaciji u kojoj moderna društva nastaju – javlja se suprotan efekt. Već je Marx prije stoljeće i pol, u kontekstu nemilosrdnog kapitalizma svoga vremena, to vrlo dobro objasnio tezom o otuđenju čovjeka: "Radnik stavlja svoj život u predmet, ali sad život ne pripada više njemu, nego predmetu (...) Što je proizvod njegova rada to nije on. Ukoliko je, dakle, veći taj proizvod, utoliko je manji on sam".⁹ Danas se otuđenje produbljuje sofisticiranijim oblicima sredstava za proizvodnju s kojima čovjek izvršava rad. Čovjek je stopljen s "Megastrojem" (Latouche) postao tipka ili kotačić u toj ogromnoj mašineriji kojoj su zemlje Zapada bile inicijatori i danas se bore za tehnološku, gospodarsku i vojnu premoć: "Tehnoznanstveni megastroj zapadnjački je parni valjak koji gazi kulture, briše razlike i homogenizira svijet u ime Razuma i apstrakcije univerzalnoga čovjeka prosvjetiteljstva".¹⁰ Pojedinaac je počeo gubiti dignitet u korist kolektivnoga, a kolektivno dobivati na važnosti budući je globalizacijska matrica po samoj svojoj biti, može se reći "po nekoj nepoznatoj nužnosti", tako postavljena.¹¹ Takvu matricu postavio je manji broj ljudi koji čini "svjetsku oligarhiju". Ona drži u rukama većinski kapital zemalja svijeta, što uzrokuje osiromašenje većeg dijela pučanstva. Jean Ziegler je dobro primijetio: "Stvarnost globaliziranog svijeta sastoji se od niza otočića napretka i bogatstva, koji plivaju u cijelom oceanu naroda u agoniji".¹² To su "privatne transkontinentalne tvrtke u industriji, bankarstvu, uslužnim službama i trgovini (...) Oni su gospodari carstva srama".¹³ Te oligarhije, nastavlja spomenuti autor, "dolaze, znamo, sa sjeverne polutke planeta i raspolažu neograničenim financijskim sredstvima".¹⁴ Huntington pod tim oligarhijama podrazumijeva zemlje "Zapada" od kojih je ta matrica i krenula te su "nezapadu" nametnule model koji je ne samo poželjan, već i nužan.¹⁵ Pozapadnjačenje

⁸ "Krvavi sukob klanova u Somaliji ne donosi prijetnju šireg sukoba. Krvavi sukob plemenâ u Ruandi ostavlja posljedice u Ugandi, Zairu i Burundiju, ali ne i mnogo šire. Krvavi sukobi civilizacija u Bosni, na Kavkazu, u Srednjoj Aziji ili Kašmiru mogli bi postati većim ratovima" (Samuel P. Huntington, *The clash of civilizations and the remaking of world order*, Touchstone, New York 1996., str. 28.).

⁹ Karl Marx-Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu* (izbor tekstova), Zagreb 1975., str. 88.

¹⁰ Alen Tafra, "Paradigma 'Megastroja' kao laička teodiceja", *Filozofska istraživanja*, 106 (2/2007), str. 379-380.

¹¹ Nezaobilazno je navesti sintagmu kulturne matrice, tzv. "mem" koji je Richard Dawkins još u *Sebičnom genu* tematizirao, a kasnije na toj liniji i drugi autori (Zerzan, Quinn...). Mem bi, poput gena koji određuju nasljedna

svojstva na fizičkoj razini, određivao razvoj i rast čovječanstva na kulturno-civilizacijskoj razini. Naime, čini se da postoji načelo nužnosti, neka apstraktna sila usađena u čovjeka koja omogućuje memu da preživi. Naime, maleni broj ljudi koji posjeduje većinu svjetskoga kapitala izgubio bi bitku kada ne bi imao podršku većine koja trpi i "gura kamen" nesvjesna da radi protiv sebe (primjerice Hitlerova Njemačka).

¹² Jean Ziegler, *Novi gospodari svijeta i oni koji ime se protive*, Izvori, Zagreb 2003., str. 31.

¹³ Jean Ziegler, *Imperij srama*, Izvori, Zagreb 2007., str. 29.

¹⁴ Ibid., str. 24.

¹⁵ Pod "Zapadom" Huntington ne misli samo na države zapadne Zemljine hemisfere, nego na države koje su dostigle visoku razinu tehnološkog i gospodarskog napretka, odnosno na države u kojih je taj napredak započeo (vidi kartu).

ide pod ruku s modernizacijom (vesternizacijom). Tako, od nezapadnih zemalja neke su u cjelovitosti prihvatile zapadni model (Atatürkova Turska), neke djelomično (većina islamskog svijeta, Kina, Indija), dok neke pružaju žestok otpor pozapadnjačenju doživljavajući ga kao "trovanje Zapadom" (*westearntoxification*) (fundamentalističke islamske države Arapskog poluotoka i neke azijske zemlje). No danas nezapad neizbježno ide stopama Zapada, želi ga dostići i biti mu jak konkurent (primjerice "četiri tigra", Rusija, Kina i dr.) Znanstveno-tehnološki napredak mora se nastaviti pod svaku cijenu, geslo je tih kapitalističkih "mudrih" umova, velikih političara i gospodarstvenika. Ova mentalna matrica ušla je u pore većine svjetskih civilizacija i postala trosložnim imperativom: (1) *mora se kvantitativno i "kvalitativno" povećati životni standard, a time naravno i čovjekova sreća, bez obzira na individualno određenje sreće*; (2) *nužna je umreženost i povezanost među civilizacijama radi obostrane koristi i dobrih odnosa, iako se za postizanje toga cilja vrlo često radi o političko-gospodarskim i geostrateškim motivacijama*; (3) *neminovne su dijaloški usmjerene interakcije na međunarodnoj diplomatskoj i individualnoj razini, koje osim dijaloga često poprimaju lice akulturacije, suptilnoga ili pak vrlo otvorenog kapital-utilitarizma i neopravdane asimilacije*. Pojasnimo ovo:

(1) Što je sreća, neiscrpna je tema filozofije od stare antike, traje danas i vjerojatno neće nikada ni prestati. Naime ne postoji neko fiksno uporište ili objedinjujuća pozicija koja bi je mogla definirati. Danas se o njoj govori u hedonističkom, utilitarnom i sekularno-konzumističkom kontekstu, iako se uvijek javljaju slobodne duše, tzv. "opominjači": filozofi, mistici, mudraci, bohemi, pustinjaci ili pak revolucionari i mučenici. O sreći se počelo govoriti kada je čovjek pogođen bolnom egzistencijom shvatio da nije sretan te da želi učiniti korjenitu promjenu. Nesumnjivo, danas je sreća postala "anestezija" s kojom društvena oligarhija (poglavito svijet politike i gospodarstva) uvjerava mase i zadovoljava njihove potrebe. Nietzsche je metaforički uporabio sintagmu "moral stada" označivši time čovjekovu slabost i nesposobnost da se uzdigne iznad prosječnosti, a u ideji "Übermenscha" ocrta se u našem kontekstu otpor prema prosječnosti i prihvaćanju ideologije te većinske mase. To znači: dokle god si član stada bit ćeš zaštićen, poštovan i uvažavan, a time dakako i – "sretan". Ljudski instinkt koji traga za srećom krenuo je u smjeru hedonizma, oportunizma i konformizma. Postalo je važno ne samo biti pripadnikom zajednice, stopiti se s njom, nego i preuzeti moralnu matricu ekspliciranu do "posljednjih" konsekvencija društvenog života.¹⁶ Relativistički pristup određenju sreće,

¹⁶ Sofisticirani oblici znanstvenog, tehničko-tehnološkog, gospodarskog i društvenog života dovode pojedinca u začarani krug iz kojega je vrlo teško isplivati i osloniti se na temeljne ljudske, općeobvezujuće, univerzalne vrijednosti kao što su: 1. sloboda misli i govora (uvjetuje ju oblik vlasti u državi), 2. sloboda životnog izbora (uvjetuje ga oblik i tip društva u kojemu smo rođenjem zatečeni), 3. sloboda vjeroispovijesti (određuje ju religija u kojoj smo rođeni), 4. sloboda željenog ponašanja (koju opet određuju društveni mehanizmi putem institucija, režima, društvenog ethosa). Postoji dakle nekakav socio-kulturni determinizam

koji se protivi "antropološkoj neovisnosti", indiferentnosti i neobvezatnosti pojedinca prema društvu. Pojedinaac svojom zatečenošću u društvu biva suočen s instrumentima prisile, društvenim aktualnim ethosom koji, htio-ne htio, instrumentalizira njegovu volju. U takvoj situaciji postaje teško odrediti granicu između ropstva i slobode, autonomije i heteronomije, dakle onih čimbenika koji čovjeka determiniraju i čine ga ovakvim ili onakvim. Tako da termin "posljednjih", uporabljen u gornjem tekstu, metaforički navješćuje radikalno otuđenje i nestanak individuum.

s jedne strane, dopušta proizvoljno tumačenje, pa se može reći da je sreća ovo a ne ono, no, s druge strane, javlja se apsolutiziranje ovoga "super poželjnog" stanja baziranog na bilo kojoj ideologiji s čime se guši sloboda svojstvena samoj ljudskoj naravi. No, kako bilo, iz tisućljetne povijesne perspektive – ocrtane u destrukciji i autodestrukciji, monarhiji i tiraniji, s jedva nešto malo tragova demokracije, slobode poštivanja digniteta i života ljudske osobe – izlazi na vidjelo što čovjeku znači sreća.

(2) Civilizacije se razlikuju primarno po kulturnom habitusu, u čemu je već implicirana različitost i nemogućnost zbližavanja i suradnje bez mehanizama koji bi ih mogli zbližiti. Vlade i centri moći koriste vrlo perfidne, čisto utilitarne načine povezivanja među državama i civilizacijama. Suradnja koja se vrši radi postizanja mira, koegzistencije i nenapadanja puni izražaj postiže na gospodarskom polju. Marketinška politika tu postiže zacrtani cilj, dok pojedinac biva marionetom u cjelokupnoj igri. Ulrich Beck takvu strategiju naziva "meta-moć svjetskog gospodarstva": "Ta meta-moć ulazi među kategorije legalnog i ilegalnog; ona nije ni ilegalna ni legitimirana, već 'translegalna', ali posjeduje moć da pravila legitimne vladavine kojima dominira država preinači u nacionalnom i internacionalnom prostoru".¹⁷ Ovo "translegalno" ima prizvuk legalnoga, ali isto tako i nemoralnoga. Radi se o nemoralu uvijenome u rukavice moralnoga ili "vuka u janjećoj koži", kako kaže stara poslovice. Primjerice, stranim ulaganjima kojima je cilj zapošljavanje autohtonog stanovništva, razvoj zaostalih krajeva i podizanje standarda u siromašnim zemljama primarna je vlastita korist, pa tek onda korist dotičnih. Tu jest prisutna obostrana korist, no polazište je uvijek utilitarno, što znači da se koplje kad-tad lomi preko nećijih leđa (a zna se preko čijih). Pojedinac koji zagriže na prvu udicu radosno prihvaća bolji način života zbog ekonomskog prosperiteta, no on je samo sredstvo pomoću kojega se vlasnik kapitala želi obogatiti.¹⁸ Posljedice kapitalističkog sustava koji prevladava u većini svjetskih država, ili pak onoga dijela koji se za njim povodi, rezultira astronomskim bogaćenjem jednih i osiromašenjem većine drugih. Ziegler ovu društvenu elitu naziva "novim feudalcima", a naše vrijeme "kapitalističkim feudalnim sustavom".¹⁹ Iskorištavanje po svome intenzitetu, prema Ziegleru, jednako je onome koje su vršili feudalcima prema kmetovima. Zašto bi uopće, možemo se pitati, kapitalizam bio napredak u odnosu na feudalna društva? Princip je uvijek isti kod oba modela: malobrojna elita uživa materijalno blagostanje na račun brojnijih gubitnika. Ljudski subjekt ponovno biva zanemaren i postaje žrtva, ne globalizacije s pozitivnim predznakom, nego globalizma kao stanja krajnje otuđenosti čovjeka od svoga bića.

¹⁷ Ulrich Beck, *Moć protiv moći u doba globalizacije. Nova svjetskopolitička ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb 2004., str. 88.

¹⁸ Od mnogih primjera koji bi se mogli navesti, nama najnedavniji je "IKEA"-ina kupnja 400 hektara zemljišta kraj Zagreba sa svrhom podizanja velikog prodajnog centra do 2011. godine. Taj gigant koji se bavi proizvodnjom namještaja, ima privlačna obećanja po pitanju cijene svojih artikala kao i prosperiteta Hrvata. Zbog nje će se najvjerojatnije premještati i autocesta. No ne treba biti pretjerano pronicav da bi se u čitavoj priči mogli prepoznati makijavelistički motivi.

¹⁹ "500 najvećih transkontinentalnih kapitalističkih tvrtki danas nadzire 52 posto bruto proizvoda svijeta, a čak 58 posto tih tvrtki potječe iz SAD-a. Sve zajedno, one zapošljavaju samo 1,8 posto svjetske radne snage. Tih 500 tvrtki nadzire najveća bogatstva 133 najsitomašnije zemlje svijeta. Kao čuvari najrazvijenijih tehnoloških, elektroničkih i znanstvenih znanja, nadzirući glavne laboratorije i svjetske istraživačke centre, transkontinentalne kompanije upravljaju cijelim procesom materijalnoga razvoja uvjeta u kojima ljudi žive" (J. Ziegler, *Imperij srama*, str. 205-206.).

(3) Dijalog je karakteristika prirođena čovjeku kao društvenomu biću. On je i put prema prosperitetu čovjeka u heterogenoj, višepolarnoj i višekulturnoj svjetskoj zbilji. Dijalogom se uspostavlja mir među zaraćenim stranama, bolje se upoznaje sugovornik koji pripada drugoj civilizaciji, sklapaju se prijateljstva, poboljšava suradnja, razmjenjuju se robe i usluge, turistički resursi itd. No dijalog ponekad može poprimiti lice akulturacije na račun gospodarskog napretka; kulture se asimiliraju, jedna drugu guta, preuzimaju ono što smatraju dobrim i vrijednim, a odbacuju ono što bi moglo ugroziti njihov identitet. Primjer za to je pozapadnjačenje ili odbijanje pozapadnjačenja mnogih arapskih i azijskih zemalja. Kulturni identitet je temeljno svojstvo čovjekova identiteta. Ljudi se, pored svojih spolnih, gospodarskih, političkih i profesionalnih osobitosti, najviše i najčešće poistovjećuju s kulturnima. Tako i sukobi među narodima dobivaju lice sukoba među kulturama. Dijalog među kulturama ujedinjuje i spaja, dok nedostatak dijaloga uništava, doprinosi ratovima među manjim etničkim skupinama i državama: "U svijetu poslije hladnoga rata kultura je sila koja zbližava ili razdvaja. Društva spojena ideologijom ili povijesnim okolnostima, ali podijeljena kulturnim razlikama se raspadaju (...) ili se nađu u jakim napetostima (...) Zemlje s kulturnim sklonostima surađuju i gospodarski i politički".²⁰ Tako, *kulturni identitet sa svim svojim pozitivnim predznacima lice je mača koji ima i svoje "zlokobno" naličje: osim što je važno poštivati pripadnike drugih kultura, za svoju kulturu vrijedi i umrijeti*.²¹

PODVOJENOST: "KULTURNI IDENTITET" – "LJUDSKI IDENTITET"

Ako civilizacija, odnosno kultura, označuje vrijednosti, način i stil života, običaje i institucije što ih je čovjek stekao svojim materijalnim i duhovnim napretkom kroz povijest, postaje jasno zašto je kulturni habitus postao dijelom ljudskoga habitusa i koliko mu je važan. Tu se javlja problem identiteta. Identitet je osjećaj koji pojedinac ili skupina ima o sebi, on je oblik samosvijesti. Steče se rođenjem a odrastanjem se uobličuje, formira, mijenja, prilagođava, i, ono neizbježno – čovjeka determinira.²² Ljudi se prepoznaju po načinu i stilu života kojim žive ili religiji kojoj pripadaju (osobito po potonjemu). Roditeljima nije svejedno hoće li im dijete ići u rimokatoličku ili islamsku školu; pri prodaji nekretnine koja je bila u vlasništvu njihovih praočeva i prabaka nije svejedno (kada postoje kupci pripadnici različitih kultura) hoće li ih kupiti Slovenac ili Libijac; pri ženidbi sina ili udaji kćeri nije svejedno hoće li ženidba biti sklopljena s pripadnikom iste kulture ili će to biti miješani brak itd. Kultura je zapravo organizam, ili prema Dawkinsu "mem", koji ima tisućljetnu povijesnu tradiciju kod nekoga naroda, tako da je ona postala njegovo bitno svojstvo. Heroji opjevani u epovima ili velike povijesne ličnosti bili su najčešće branitelji kulturoloških ideala (nacionalnih, vjerskih). Rasa ili govorni jezik ovdje nisu relevantni poput nacionalnosti ili vjere koji čine ključne čimbenike u međucivilizacijskoj komunikaciji. No čemu ratovi i sukobi među civilizacijama? Odgovor u dosadašnjoj raspravi već je

²⁰ S. Huntington, *The clash of civilizations*, str. 28.

²¹ Ovdje se ne želi ulaziti u raspravu o opravdanosti ili neopravdanosti rata, već samo naglasiti da rat ili bilo koji drugi oblik sukoba, bio on napadački ili obrambeni, uvijek donosi nepoželjne posljedice objema stranama.

²² Opširnije o poimanju identiteta usp: Samuel P. Huntington, *Tko smo mi? Izazovi američkom nacionalnom identitetu*, Izvori, Zagreb 2007., str. 32-42.

implicitno dan: čovjek je biće civilizacije, biće kulture, pripadnik kulturno-civilizacijskog i društvenog kruga i kao takav uvjetovan od rođenja do smrti. Cjelokupna drama ljudske egzistencije svodi se na odnos ja-svijet, ja-kultura, ja- civilizacija, ili zaoštrenije: ja-drugi i drukčiji, ja-ti drugi meni strani, meni nepripadajući. Iz takvoga odnosa proizlaze svi problemi. Koji su uzroci nastanka kulturnog identiteta? Navest ćemo jedan mogući primjer. U psihologiji pri govoru o ljudskim potrebama, postoji piramida ljudskih potreba (Maslow). Na dnu piramide nalaze se fundamentalne, tj. fiziološke potrebe (potreba za hranom, vodom, snom, odjećom). To su najosnovnije potrebe koje je potrebno zadovoljiti kako bi ljudski organizam preživio. Zatim dolazi potreba za sigurnošću, što osobito dolazi do izražaja u odnosu djeteta-majka, a kod odraslih ova je potreba izražena u riskantnim životnim situacijama (ratovi, poplave, zemljotresi, brodolomi i sl.). Potreba za ljubavlju je sljedeća potreba ljudske jedinice, ona se ostvaruje u odnosima muž-žena, prijatelj-prijateljica, roditelj-dijete, ljubavnik-ljubavnica. Potom dolazi potreba za poštovanjem i uvažavanjem; svaki čovjek u određenoj fazi svoga razvoja ima potrebu da ga se cijeni, uvažava, pokazuje respekt prema njegovim vrijednostima, uloži koju ta osoba ima u društvu, respekt prema njegovom/njezinom radu, trudu i zalaganju. I na kraju, na vrhu piramide dolazi potreba za samoaktualizacijom. To je konačno ispunjenje individuum, potpuno ostvarenje njegovih životnih i stvaralačkih sposobnosti, sinteza onoga biti i postati, potpuno iskorištavanje svojih mogućnosti i potencijala.²³ Razvidno je da su sve čovjekove potrebe, izuzev prvih, koje čovjek može zadovoljiti i u divljini, uvjetovane društvom. Čovjek je društveno biće, on ima potrebu biti u društvu, biti i odnositi se prema drugim ljudima. To je uzajamna međuovisnost. Čovjek je zato proizvod i proizvođač kulture i civilizacije. Posljedica ovakvoga odnosa pojava je "kulturnoga identiteta" koji je u uskoj ili gotovo nerazdvojnoj vezi s čovjekovim "ljudskim" identitetom, samim njegovim bit-stvom, ja-stvom. Ovo bitstvo, jastvo, unutarnji je entitet, za razliku od seb-stva koji označuje izvanjski entitet – materijalne i duhovne osobitosti koje je čovjek poprimio putem društvenog odgoja. Čovjekovo bitstvo (njem. *das Wesen*) njegova je narav, ono što ga čini ljudskim bićem. Čovjek je čovjek utoliko što posjeduje ljudsku narav; ona je urođeno, generičko svojstvo, po kojemu čovjek prepoznaje sebe pripadnikom roda *Homo*.²⁴ Iz tih premisa zaključujemo da, radi mogućeg mirnog suživota među pojedincima i skupinama, *kulturni identitet nužno treba biti čovjekovo sekundarno, a ljudski primarno svojstvo*. No kada se ova svojstva obrnu, tada dolazi do nerazpoznavanja ljudskog identiteta, a na njegovo mjesto dolazi kulturni. Ono "*colere, cultivare*" stalo je na mjesto "*homo, humanum*", odnosno *čovjek više nije čovjek "po sebi", već "po drugome"*, on je – "*kultivirani čovjek*". Zamijenjena je njegova bit nečim drugim, njemu stranim; čovjek je

²³ Usp. Abraham H. Maslow, "A theory of human motivation", *Psychological Review*, (50/2000), str. 370-396. Navedeni tekst vidi na: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>

²⁴ Scheler čovjeku pripisuje "duhovno bitstvo" (njem. *das Wesen*), po kojemu se čovjek razlikuje od životinje i drugih živih bića. To mu daje ljudski specifikum: "Stavimo li ovdje na vrh pojma duha njegovu naročitu funkciju znanja, vrstu znanja koju samo on može dati, onda je osnovno određenje nekog duhovnog bitstva (...) njegova

*egzistencijalna odvezanost od organskoga, njegova sloboda, odrješivost – ili pak odrješivost njegova središta tu-bitka – od stege, od pritiska, od ovisnosti o organskomu, odrješivost od 'života' i svega što životu pripada – dakle i od njegove vlastite nagonске 'inteligencije'. Dakle, 'duhovno' bitstvo nije više vezano za nagon i okolinu, već je 'slobodno od okoline' i, kako to hoćemo nazvati, 'spram svijeta otvoreno' (Max Scheler, *Čovjekov položaj u kozmosu*, Fabula Nova, Zagreb 2005., str. 78.).*

kroz egzistenciju (razumijevanu kao sveukupnost njegove stvaralačke djelatnosti u društvu) izgubio esenciju. Identificiranje čovjeka s kulturnim ethosom, materijalnim i duhovnim dobrima koji putem egzistencijalne datosti postaju njegovo nezanemarivo svojstvo, rađa iskrivljenom slikom o samome sebi.²⁵ Žrvanj enkulturacije melje svako zrno, svaku travku. Takav sameljen, razobličen čovjek, počinje imati ono mišljenje o sebi koje mu je usadila kultura. Što god je nesvjesniji svoje ljudske biti, čovještva, tim manje vidi i kod drugih isto svojstvo. Što god je pak osviješćeniji, ima razvijenu samosvijest o jastvu a ne o sebstvu, ne o sebi kao *homo oeconomicusu* ili *homo religiosusu*, tim je više ljudskiji. Stoga gubitak egoizma (u negativnom smislu) proizlazi kao posljedica spoznaje "istosti" među ljudima, ljudske prirode (ontološke i biološke) svima zajedničke, bez osvrtnja na kulturološku, religijsku različitost ili pak "eshatološki determinizam".²⁶ Zašto se dakle civilizacije, odnosno pripadnici različitih kultura, a poglavito oni koji žive na granicama civilizacija sukobljuju? Zbog kulturnog kôda, civilizacijske matrice koja je usađena u samu ljudsku narav, zbog implantata koji u čovjeka instrumentalizira i čini ga "kiborgom" iz znanstveno-fantastičnih filmova. Naravno, prethodni radikalni stav odnosi se na onaj dio populacije kojoj kulturološki identitet predstavlja zapreku prema otvaranju drugom čovjeku, dijalogu i mirnoj koegzistenciji. Drugi problem, koji opet prema Huntingtonu ulazi u okvire kulture, jest *religijska neautentičnost*. Ako ono religijsko čini bitan čimbenik neke civilizacije (pravoslavne, hinduističke, kineske, japanske, budističke), čemu i zašto tada sukobi? Povijest je obilježena mnogim vjerskim ratovima: između katolika i protestanata (Bartolomejska noć!), katolika i pravoslavaca, muslimana i budista, muslimana i katolika itd. Evidentno jest: *religija je namjesto prakticiranja izvorne, autentične poruke svojih*

²⁵ Instruktivno je ovdje povući paralelu s osnivačem budizma, Siddharthom Gautamom, zvanim Buda. On je na početku svoga traganja za istinom i smislom odbacio sve vrijednosti društva u kojemu je odrastao, počevši od roditeljskog morala preko institucija i oficijelne brahmanske religije. Postao je pustinjač i pokušao spoznati smisao života, shvatiti uzroke patnji, bolesti, starosti, rađanju i umiranju. On je jedan od rijetkih primjera onih koji su odbacivši kulturni habitus, željeli vratiti se svome – "ljudskome" identitetu.

²⁶ U religijskom diskursu vrlo važnu ulogu o pitanjima ispravnosti ili neispravnosti određenog puta ima eshatologija. Religije veliku važnost pridaju značenju života nakon smrti, nadi i vjeri u uskrснуće, reinkarnaciju, vjeri u raj, pakao ili čistilište. Neminovno i vrlo bitno, u čemu se sve religije slažu, jest da o našoj sadašnjoj, zemaljskoj egzistenciji ovisi oblik i način egzistencije nakon smrti. No ovaj stav za sobom povlači i jedan problem: Kuda idu ateisti, agnostici ili neopredijeljeni nakon smrti? Ne slijedi li i njima, ako postoji, neki oblik egzistencije koji će biti odvagani u

skladu s učinjenim dobrim ili lošim djelima na Zemlji? U ovoj točki treba tražiti polazište za dobre međucivilizacijske i interkulturalne – međureligijske odnose. Razum nam nekako govori da svi ljudi, bez obzira na religijsko opredjeljenje, ili neopredjeljenje, moraju biti ravnopravni naspram eshatološke stvarnosti (kakva god ona bila). Drugim riječima, ako će kršćanin snositi određene posljedice za dobra koja je učinio na ovome svijetu, ne bi li neki ateist ili agnostik, koji je bio jednako tako dobar i pravičan poput ovoga kršćanina, trebao "stići" u eshatološku dimenziju po kvaliteti proporcionalno jednaku ili barem sličnu dimenziji u koju će stići kršćanin? Iz pretpostavke metafizičke biti koja u imanenciji zahvaća svakog pojedinog čovjeka na isti način i u istoj mjeri, kao i iz pretpostavke usmjerenosti čovjeka prema transcendenciji, izvodimo ove zaključke. Pitanje koje se tiče odnosa između vjernika, nevjernika, agnostika ili skeptika naspram kvalitete života, eshatona itd. (koje se u ovom kontekstu može postaviti), ovdje je irelevantno i može biti pridržano za neku drugu raspravu.

osnivača (Isus Krist, Buda, Muhamed) posijala sjeme mržnje i razdora.²⁷ Razvidno jest: zaboravljene su temeljne etičke smjernice konstitutivne velikim religijama i manjim sljedbama. Ne treba dvojiti o Deset Božjih zapovijedi u judeokršćanskoj tradiciji, koje također nalazimo i u drugim religijama. One su objedinjujući principi, povezne niti. Svakako je tu konstitutivan imperativ "zlatnoga pravila": "Ne čini drugima ono što ne želiš da drugi čine tebi!" ili, u obrnutoj varijanti: "Čini drugima ono što želiš da drugi čine tebi!"²⁸ No ono dvojbeno jest: Je li čovjek koji se deklarira pripadnikom neke religije, bivajući usmjeren prema beskonačnome, transcendentnome i sveprožimajućem Apsolutu, ujedno transcendirao i vlastitu unutarnju podvojenost?

JEDNA, ZAJEDNIČKA, "TRANSCIVILIZACIJSKA" – LJUDSKA NARAV

Čovjekova narav zauzima važno mjesto u moralnoj filozofiji. Iz shvaćanja i tumačenja ljudske naravi proizlaze konsekvencije koje zahvaćaju u društveni život čovjeka, poglavito moralno-etički diskurs. Ciljano u ovoj raspravi koristimo termin "narav", a ne "priroda", budući da prva označuje ljudsku narav pod ontološkim vidom u tradiciji Aristotela i Tome Akvinskoga, a potonja označuje izvanljudski, materijalni, biljni i životinjski svijet. Jacques Maritain, nadovezujući se na aristotelovsko-tomističku tradiciju, čovjekovu narav stavlja u odnos prema naravnom moralnom zakonu. Narav se tako, prema Maritainu, može promatrati pod ontološkim i gnoseološkim vidom. Ontološki vid čovjekove naravi podrazumijeva samu čovjekovu bit, esenciju, metafizički entitet u svoj čistoći i punini; ona čini samu srž naravnog zakona, njegov konstitutens. Gnoseološki vid odnosi se na upućenost razuma prema spoznaji naravnog moralnog zakona. Čovjek je po svojoj naravi, biti, esenciji upućen prema shvaćanju, dohvaćanju, razlučivanju dobra i zla.²⁹ Narav je dakle urođeno svojstvo ljudskog razuma koje ima sposobnost razlikovati dobro od zla.

²⁷ Spomenut ćemo primjerice sukobe između pravoslavaca, katolika i muslimana na prostorima bivše Jugoslavije, koji je prema Huntingtonu "model rata razdjelnica". Prema autorovoj karti crtu dijeljenja na našim prostorima čine Hrvatska pa sjeverno i zapadno od nje – *zapadna civilizacija*, a Bosna i Hercegovina, Srbija prema jugu i istoku i sjeveru s Rusijom – *pravoslavna civilizacija*. Bosna se tu našla na liniji dviju kulturnih entiteta zbog kojega je pretrpjela, a i danas podnosi tešku krizu. Kao drugi primjer, navest ćemo reakcije muslimana u svijetu nakon objavljivanja karikatura proroka Muhameda u danskim novinama *Jylland Posten* u veljači 2006. Muslimani su zbog povrijeđenih vjerskih osjećaja u Pakistanu i Indoneziji spaljivali danske zastave, napadani su konzulati i ambasade, danska roba je bojkotirana a danski državljani, kao i ostali zapadnjaci, tjelesno su ugrožavani. Pomahnitalost je dostigla tolike razmjere da su čak zapaljene i kršćanske crkve

u Pakistanu koje nemaju nikakve veze niti s Danskom niti s Europom. Muslimani u svijetu su se dakle solidarizirali sa svojom "braćom", iako ne znaju niti imaju pojma tko su i kakve su moralne kvalitete te njihove braće. Nisu nepoznati slični slučajevi i kod pripadnika drugih religija i manjih vjerskih sljedbi, pri čemu opet izlazi na vidjelo vjerska nedosljednost, odnosno teoretska koherentnost i održivost, ali praktična neautentičnost (opširnije o tim događajima vidi u: Richard Dawkins, *Iluzija o Bogu*, Izvori, Zagreb 2007., str. 31-34.).

²⁸ O utemeljenju zlatnoga pravila u velikim svjetskim religijama i manjim konfesijama vidi: "Excursus: the 'Golden Rule', Leonard Swidler (izd.), *For All Life. Toward a Universal Declaration of a Global Ethic*, White Cloud Press, Ashland - Oregon 1999., str.19-21.

²⁹ Usp. Jacques Maritain, *Natural law. Reflections on theory and practice*, St Augustin's press, South Bend, Indiana 2001., str. 25-38.

Ona je, kraće rečeno, *unutarnje, metafizičko svojstvo čovjeka koje nas upućuje na njegovu bit, na zajedničku osnovu ljudskog roda*.³⁰ Sasvim evidentna je biološka, psihološka, kulturološka različitost među ljudima. No ono u čemu će se svako razumno ljudsko biće složiti jest da svi imamo jednu, zajedničku – ljudsku narav, pa prema tome pripadamo jednoj ljudskoj obitelji. Ivan Fuček tako, rekapitalizirajući izvode o ljudskoj naravi iz teološke tradicije, zaključuje: "Kakvu god dali definiciju ljudske naravi, svima je jasna temeljna istina da se uvijek radi o istom čovjeku, ne o kristalu, biljci ili životinji".³¹ Koliko god se trudili pripadnici Ku-Klux-Klana ili Hitler, suvremeni neonacisti ili antisemitisti dokazati suprotno, razum i srce čovjeku stoljećima ukazuju na ovu istinu. Nije stoga neobično što se u povijesti čovječanstva – počevši od *Magne carte libertatum* iz 1215., "Jeffersonove Deklaracije nezavisnosti" iz 1776., "Deklaracije o pravima čovjeka" UN-a iz 1948. ili pak mnogih drugih državnih i međunarodnih akata koji kategorički postuliraju poštivanje dostojanstva ljudske osobe – uvijek isticalo neporecivo pravo čovjeka na život, na slobodu mišljenja i govora, slobodu vjeroispovijesti, slobodu izbora zanimanja itd. Jedna i jedina ljudska narav okosnica je za dijalog i toleranciju među civilizacijama. No ne samo za dijalog i toleranciju (budući da dijalog i tolerancija podrazumijeva poštivanje ali ne i uvažavanje sugovornika), nego i za spoznaju na razini uma i srca, prihvaćanje i usvajanje istine koja se tiče univerzalne, objedinjujuće naravi ljudske osobe. *Tek takva, "priznata" istina, koja ne bi bila samo plod spekulativnoga uma i diskurzivnoga mišljenja već i usvojenosti na intuitivnoj razini, razini najdublje biti ljudskoga bića, ima mogućnost premostiti jaz među civilizacijama*. Religijsko-kulturno-civilizacijski identitet, kovanica je koja iz etičkog aspekta prije upućuje na "dolijevanje ulja i rasplamsavanje vatre" negoli na neki oblik suradnje i koegzistencije. Nerijetko "busanje" u prsa u ime nacionalnih, vjerskih ili kulturnih obilježja govori o moralnoj nezrelosti, nedoraslosti one odrednice u čovjeku koja bi imala šansu stati na kraj sukobima, mržnji i ratovima. Suprotno od navedene kovanice mogao bi se uporabiti pomalo otrcan pojam "kozmpolitizma". Smatrati se građaninom svijeta ne znači samo odlaziti na turistička putovanja, rado se susretati i obogaćivati iskustvima drugih naroda i civilizacija već i ukinuti unutarnju podvojenost između ova dva identiteta. Kozmpolit je prema *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* ona osoba koja "sebe smatra prije svega građaninom svijeta, a tek iza toga pripadnikom svoje nacije (mi bismo prema našem kontekstu na ovome mjestu mogli nadodati "svoje civilizacije", op. a.); onaj koji općesvjetsko zajedništvo svih ljudi nadređuje nacionalnoj (civilizacijskoj, op. a.) pripadnosti".³²

³⁰ Usp. *Filozofijski rječnik* (grupa autora), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1984., str. 221-222.; usp. *Opći religijski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2002., str. 619.; usp. Anto Mišić, *Rječnik filozofskih pojmova*, Verbum, Split 2000., str. 180-181.

³¹ Ivan Fuček, *Moralno duhovni život. Zakon-vjera*, sv. II, Verbum, Split 2004., str. 34.

³² *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. V (K-Ln), EPH d.o.o. i Novi Liber d.o.o., Zagreb 2002., 2004., str. 228.

ZAKLJUČAK

Stoga, pitanje u futuru: Hoće li se civilizacije sukobiti? – u kojemu je implicirana kataklizmična budućnost, a koje je Huntington još u svome članku 1993. postavio – ne bi li trebalo rađe preoblikovati u sjevremenski prezent, pa reći: Zašto se civilizacije, počevši od babilonske, grčke i rimske, kao i ovih novijega datuma, neprestano sukobljuju? Povijest nam svjedoči da su sukobi primarno međukulturne, odnosno intercivilizacijske naravi (slabija civilizacija nestaje a jača opstaje, ili je naprosto asimilira). Svakako, sukob traje i danas, a trajat će onoliko dugo dok ne dođe do pomaka u svijesti čovjeka. Trajat će dok čovjek znanstveno-tehnološke ere ne obrne hijerarhiju životnih vrijednosti prema kojoj se na vrhu piramide nalazi isključivo i jedino materijalna dobit, uspjeh, slava i čast (radi koje treba poginuti, u povijesti imamo brojne primjere "obrane časti"), a pri dnu istina, plemenitost, požrtvornost, nenasilje i čovjekoljublje. Trajat će dok religije ne prestanu govoriti jedno a činiti drugo i time gubiti autentičnost navještaja. Upravo religije, koje Huntington smatra okosnicama međukulturnih ratova, imaju zadaću izići iz svoje uskogrudnosti i ortodoksije koja u "nedodirljivosti" i "svetosti" stoji u opoziciji lebdeći iznad *humanuma* – jedne, univerzalne i općevažeće vrijednosti bez ovih ili onih atributa. Međukulturni ratovi prije bi se stoga mogli nazvati međureligijskim ratovima, što religije uzdiže iznad svih vrhova paradoksalnosti. Učestale krilatice "kriza identiteta" ili "egzistencijalna izgubljenost" imaju i pozitivne implikacije, tako da postaje upitno što je kod čovjeka zapravo u krizi: esencija ili egzistencija? Može li uopće čovjek usredotočivši se na esenciju biti u krizi? Kriza nastaje kada se od nje udalji i više se ne raspoznaje, što rezultira različitim oblicima raščovječenja i nemorala. Svakako, erozija morala nije novost, postojala je i kod starih Grka (zbog čega je Sokrat izgubio glavu), no danas su reperkusije obuhvatnije u širinu i dubinu i, sudeći prema najnovijim svjetskim horizontima i konstelacijama, budućnost ljudske vrste vrlo je neizvjesna.

LITERATURA

Beck, Ulrich, *Moć protiv moći u doba globalizacije. Nova svjetskopolitička ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb 2004.

Braudel, Fernand, *Civilizacije kroz povijest*, Globus, Zagreb 1990.

Dawkins, Richard, *Iluzija o Bogu*, Izvori, Zagreb 2007.

Filozofijski rječnik (grupa autora), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1984.

Fuček, Ivan, *Moralno duhovni život. Zakon-vjera*, sv. II, Verbum, Split 2004.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, sv. V (K-Ln), EPH d.o.o. i Novi Liber d.o.o., Zagreb 2002, 2004.

<http://www.thenation.com/doc/20011022/said>

http://s02.middlebury.edu/FS056A/Herb_war/images/clash3.jpg

Huntington, P. Samuel, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb 1997.

Huntington, P. Samuel, *The clash of civilizations and the remaking of world order*, Touchstone, New York 1996.

Khatami, Mohammad, *Dialogue among civilizations. A paradigm for peace*, Theo Bekker and Joelen Pretorius – University of Pretoria, South Africa 2001.

Küng, Hans, *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, Intercon d.o.o., Zagreb 2007.

Maritain, Jacques, *Natural law. Reflections on theory and practice*, St Augustin's press, South Bend, Indiana 2001.

Maslow, Abraham H., "A theory of human motivation", *Psychological Review*, (50/2000), na web stranici: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>

Marx Karl-Engels Friedrich, *O historijskom materijalizmu* (izbor tekstova), Zagreb 1975.

Mišić, Anto, *Rječnik filozofskih pojmova*, Verbum, Split 2000.

Opći religijski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2002.

Scheler, Max, *Čovjekov položaj u kozmosu*, Fabula Nova, Zagreb 2005.

Sen, Amartya, *Identitet i nasilje. Iluzija sudbine*, Poslovni dnevnik – MASMEDIA, Zagreb, godina nije navedena.

Swidler, Leonard (izd.), *For All Life. Toward a Universal Declaration of a Global Ethic*, White Cloud Press, Ashland – Oregon 1999.

Tafra, Alen, "Paradigma 'Megastroja' kao laička teodiceja", *Filozofska istraživanja* 106 (2/2007).

"The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, 72 (3/1993), na web stranici: <http://www.cs.utexas.edu/users/ramadan/cartoons/clash.pdf>

Ziegler, Jean, *Novi gospodari svijeta i oni koji ime se protive*, Izvori, Zagreb 2003.

Ziegler, Jean, *Imperij srama*, Izvori, Zagreb 2007.

DOES THE GLOBALIZATION LEAD TO "THE CLASH OF CIVILIZATIONS"?

SUMMARY

Samuel P. Huntington in his book "The clash of civilizations and the remaking of world order" divides the world from the late 20th century into nine civilizations. The author, attaching to the civilization its well – established, generally accepted aspects, considers culture, i.e. religion, one of its very important aspects. Therefore, his cataclysmic prognosis has its foundation in historical developments. As globalization processes include the interaction of named factors, and question which, as a result come to a human, strike his own very essence, it is crucial to develop and cherish the moral sense how civilizations could peacefully co-exist. A human, although he is 'thrown' to inter-civilization cross-roads, is definitely the only one who can take the corrective role in globalization process.

KEY WORDS: *civilization, coexistence, conflicts, culture, culture identity, human identity, religion*